

ÖLÜMÜNÜN BİRİNCİ YILINDA ALİ KEMALÎ*

Dr. Doğan KAYA

9-11.6.1995 tarihlerinde Kırıkkale'de yapılan *VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı*'nda Azerbaycan'dan teşrif eden çok kıymetli bir dostla tanıştım. Bu dost, idealist, yüreği Türklük sevgisiyle atan değerli araştırmacı ve gazeteci Ali Şamiloğlu idi.

1990 yılına kadar Azerbaycan, bizler için kapalı bir kutu idi. Türk halkbilimine yıllarımı vermekle beraber, Azerbaycan'daki halkbilim çalışmalarını çok merak ediyordum. İçimde biraz da dede-baba toprağı olması hasebiyle, bu yörenin kültürünü öğrenmek, araştırmak iştiyakı içinde idim. Kurultay sırasında sık sık Ali Şamiloğlu ile bir araya geliyorduk. Birbirimizi, çalışmalarımızdan haberdar ettik. Halk hikâyeleri üzerine de çalışmalar yaptığımı öğrenince, hazırladığım *Mahmut ile Nigâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma* adlı eserimi okuduğunu söyledi. Bu konunun Güney Azerbaycan'da, Orta ve Güney İran'da yaşayan Türkler arasında da bilindiğini haber verdi. Hatta Ali Kemali'nin bu hikâyenin geniş bir varyantını tespit ettiğinden bahsetti. Konu, halkbilim çalışmalarına geldi. Türk Cumhuriyetlerinde ve İran'da Türk halkbilimi üzerine çalışma yapanları kısmen de olsa kısmen biliyordum. Ne var ki, *Ali Kemali* ismini daha önce hiç duymamıştım. Ali Kemali hakkında özet de olsa birkaç söz söyleyince, içimdeki onu tanıma arzusu gittikçe büyüdü. Tahran'daki adresini istedim ve çalışmalarını not ettim. Daha sonra Ali Kemali hakkındaki araştırmalarımı derinleştirdim. Dr. Cevat Heyyet'in Tahran'da yayımladığı *Varlık* dergisinde Ali Kemali'nin otuza yakın makalesinin çıktığını öğrendim. Bu makalelerde sözü edilen şairler hakkında, maalesef daha önce Türk halkbilimcilerinin herhangi bir yazısına tesadüf edemedim ve sözü edilen çalışmalarda zikredilen şairlerin, bugüne kadar ilim âlemine tanıtılmamasına üzüldüm. Onunla tanışmayı çok arzu etmeme rağmen, maalesef bu gerçekleşmedi. İlerleyen zaman içerisinde 1 Ağustos 1996 yılında vefat ettiğini haber

---

* Yayımlandığı yer: *Millî Folklor*, (1997), Güz S. 35, s. 33-36.

aldım. Bu sebeple, Ali Kemali gibi bir değerimizi ve onun çalışmalarını Türkiye'de duyurmayı kendim için bir vefa borcu bildim.

Ali Kemali, nüfus kaydına göre 1944 yılının Mart ayında *İran*'ın *Erag* ilinin *Garagan* ilçesinin *Bendemir* köyünde doğmuştur. Babasının adı *Ekber*, anasının adı *Ezra*'dır. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Ali Kemali, zekâsı, kabiliyeti ve gayreti sayesinde Tahran Üniversitesinin Hukuk Fakültesini bitirip, Yüksek Lisans yapmıştır. Uzun yıllar Tahran'da avukatlık etse de ona asıl şöhreti, edebiyata olan merakı kazandırmıştır. Gençlik yıllarından itibaren XVIII. yüzyılda yaşamış ve aslı *Save* Türklerinden olan *Tilimhan* adlı bir şairin eserlerini toplamaya başlamıştır.

Save, Türklerin çok önceleri yerleştikleri bir bölgedir. Burada *Halaç Türkleri* asırlarca yaşamış, kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Safevî Şahlarından *Şah Abbas*, kendi nüfuzunu daha da güçlendirmek için Bağdat ve Irak arazisindeki *Beydili*, *Avşar*, *Bayat*, *Karakoyunlu*, *Bozçalı*, *Elkutlu*, *Lek*, *Araklu*, *İnanlı*, *Sağatlu*, *Döger*, *Sulduz*, *Çelepli*, *Mosol*, *Alpoğut* gibi birçok Türk boylarını *Kum*, *Hemedan* ve *Save* yörelerine yerleştirmiştir. Buraya yerleşenler, zamanla "*Şahseven eli*" olarak tanınmışlardır. Onlar, orada yaşayan soydaşları olan *Halaç* ve başka Türk boylarıyla kaynayıp-karışarak bir ortak kültürün toplumu olmuşlardır. Bütün Türk ellerinde olduğu gibi, burada da sözlü edebiyat nesilden nesile gelişerek ve gittikçe zenginleşerek devam etmiştir. Bunda âşıkların rolü azımsanmayacak derecededir. İşte Ali Kemali de böyle bir muhit ve terbiye içinde yetiştiğinden, her ne kadar hukuk tahsili olsa da, daima edebiyatın içinde olmuştur. Hatta gençliğinde yazdığı şiirleri 152 sayfalık *Nifle* adlı bir kitapta toplamıştır. Kemali her ne kadar şiirler yazmış olsa da onun asıl cephesini belirleyen halkbilim alanında yaptığı araştırmalar olmuştur. Öyleki, elde ettiği serveti, Türk kültürü için harcarken, bundan büyük haz almıştır.

Kemali'nin kültürümüze yaptığı hizmetler içinde zikredebileceğimiz en önemli çalışması biraz önce de söz ettiğimiz gibi *Saveli* el şairi *Tilimhan*'ın şiirlerini toplayıp neşre hazırlamasıdır. *Save* ile *Hamedan* arasındaki, *Mezlegan* ilçesinin *Meregey* köyünde doğmuş, burada yaşamış *Tilimhan*, tahminen H.1205'te yetmiş yaşlarında vefat etmiştir. Her ne kadar birkaç tane Farsça şiiri bulunsa da, Türkçe

şairlerinin sayısı 10 000 beyitten fazladır. Bunların içinde *koşma*, *tecnis*, *cigalı tecnis*, *geraylı* çoğunluktadır. Tilimhan'ın kabri, köyü olan Meregey'dedir. Torunlarının çoğu hâlâ bu köyde yaşamaktadır. Ali Kemali, Tilimhan'ın şiirlerini toplarken, Hemedan, Save etrafındaki köyleri gezmekle yetinmemiş; Tilimhan'ın, gençliğinde yaşadığı ve gezdiği Şiraz, Kirman gibi yerlere de gitmiş, buralardan da materyaller toplamıştır. Edindiği bilgileri ve derlediği dokümanları 1981'de Varlık dergisinin 25. sayısında "*Gara Buluttan Sıyrılan Ay: Tilimhan*" başlıklı makalesinde değerlendirmiştir. Tilimhan bu civarda yalnız değildi. Ali Kemali, Tilimhan soyundan olan "*Türkmen Mahmut*"adlı bir şair hakkında da Varlık dergisinde (1981, S. 28-29) bilgi vermiştir. Türkmen Mahmud'un oğul ve torunlarından Hasan, Hüseyin, Mahmut ve başkalarının da şiir yazması, bizi Tilimhan'dan evvel de bu soydan şiir yazarların bulunabileceği kanaatine götürdü. Tilimhan'ın mensup olduğu Asgini neslinden çok sayıda şairin olması, bu alanda teferruatlı bir çalışma yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Ali Kemali, 1980'li yıllarda Tilimhan'ın şiirlerini yayımlamak istemiştir. Uzmanlar, bu kitapta Kuzey Azerbaycan'da yaşamış *Molla Penah Vağıf*'ın, *Hasta Kasım*'ın, *Tufarganlı Abbas*'in da şiirlerinin bulunduğunu söylerler. Bunu öğrenmesi, Kemali'nin hevesini azaltmamış, bilakis sabırla şiir tespitine devam etmiş ve onları ayıklamaya tabi tutmuştur. Bunun yanı sıra, bir an önce yayımlama kaygısını da gütmemiştir. Türkiye'den, Azerbaycan'dan getirttiği kitapları dikkatle inceleyip, oradaki bilgilerle elindeki malzemeleri karşılaştırma imkânı bulmuştur. Kuzey Azerbaycan'da defalarca yayımlanmış Karabağ hanının veziri meşhur şair *Molla Penah Vağıf*'ın iki şiirinin daha önce yayımlanmadığını görmüş, bu konuda Varlık dergisindeki yazısında okuyucuları bilgilendirmiştir. Onun araştırmaları, bizim alıştığımız tarzdan farklıdır. Hakkında bilgi verdiği şairin yöresi, soyu, kavmi, civardaki kavimler, yer adları yazılarında özellikle yer almıştır. Bu makaleler bir bakıma etnoğrafik seyahat yazılarını hatırlatır. Öyleki, edebiyat dışında meşgalesi olanlar yani, coğrafya, tarih, etnografya vs. ile uğraşanlar dahi, onun yazısından istifade edebilirler.

Kemali, sadece ölen şairler hakkında bilgi toplamakla yetinmemiş, makalelerinde, çağdaşı olan ve Türkçe şiir söyleyen, fakat hiç bir yerde bunları yayımlama imkânı bulamayan şairler hakkında da

bilgi vermiştir. Meselâ; Hemedan'ın Cerre ilçesinin Nişar köyünde yaşayan *Avşar* mahlaslı şairden bahsederken, onun çiftçilikle uğraştığını; halkın durumunu şiirlerine yansıtan 3000 beyitlik şiirler söylediğini; şairle, 59 yaşında iken doğduğu köyde görüşüğünü söylemiş ve Cerre ilçesinde 70 Türk köyünün olduğunu belirtmiştir.

Hemedanlı *Fanî* mahlaslı şairi anlattığı makalesinde (Varlık, 1983, S. 47-48, s. 81) şairin, 3200 beyitlik Farsça, 1000 beyitlik Türkçe şiir söylediğini belirtmiştir. Her ne kadar Fanî, han soyundan gelmekte ise de, şiirlerinde tamahkâr, ikiyüzlü olan, rüşvet alan devlet memuru, bey, ağa, han gibi kişileri de yermekten kaçınmamıştır. Kemali, Fanî'nin Farsça şiirlerinden bahsederken, bunun bir gelenek olduğunu ve X. yüzyıldan bu yana İran'da hükümlanlık eden, kılıcı ve kalemle bu devleti koruyan, Farsça şiirler yazan ve Türk olan altmıştan fazla hükümdardan söz etmiştir.

Makalelerini başlıklandırırken şairlerin adları yanı sıra, onların doğduğu köyün adını da bilhassa belirtmiştir. Böylelikle, bu köylerde yaşayan insanların Türk olduklarına dikkati çekmek maksadını gütmüştür. Meselâ, *Gırızlı Fakirî*, *Mirze Darab "Âsî" Dergizinî*, *Hacı Ekber Ağa Halacî*, *Asimî Mozalganlı*, *Dergizinli Molla Ahmed*, *Gaşgayî Mehzun*, *Garlıklı Mahmut Bagirî* vs.

Kemali'ye göre, Save etrafında yazıp söyleyen şairlerin şiirleri, Azerbaycan, Anadolu ile Türkmenistan arasında bir köprüdür. Düşüncelerini ispat etmek için XVIII. yüzyılda yaşamış *Molla Penah Vagıf*'ın, *Tilimhan*'ın, *Mahdum Kulu*'nun şiirlerinin dil ve üslubu arasında bir paralellik bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında *Seyit Ahmed Müctehidî* (Kevser)'nin şiirlerinin dili ve üslubu da Irak'ta yaşayan Türkmenlerle, Azerbaycan ve Save'de yaşayan Türkler arasında müessir olmuştur.

Kemali'nin, Gaşgay'da, Hemedan'da, Save'de yaşamış şairlerin sanatına dikkat çekmesi, ilk bakışta, akla, Orta ve Güney İran'da yaşayan Türklerin müstakil bir edebiyatın fikrini ortaya koyması ihtimalini getirmektedir. Aksine, Ali Kemalî bu araştırmalarıyla Türkmen, Azerbaycan, Anadolu, İran ve Irak'ta yaşayan Türklerin müşterek bir edebiyatı olduğu fikrini ortaya koymuştur.

Ali Kemali'nin araştırmalarının büyük bir kısmını da halk hikâyeleri ile âşıkaların hayat ve sanatları hakkındaki çalışmaları meydana getirir. Onun *Hasta Kasım* hakkında araştırmaları Varlık dergisinin 73. sayısından başlayarak 82. sayısına (Yıl: 1985) kadar devam etmiştir. *Tufarganlı Abbas'la Gülgez Hanım*'ın aşklarının konu edildiği hikâyeye, hemen hemen bütün araştırmacıların vakıf oldu bir hikâyedir. Ali Kemali'nin üzerine eğildiği konulardan birisi de budur. Varlık dergisinin 63.-66. sayılarında yayımlattığı "*Tufarganlı Abbas'ın Orta İnan Türklerindeki Rivayetleri*" başlıklı makalesinde Gaşgaylardan, Save'den, Şahsevenlerden derlediği halk hikâyesini şimdiye kadar yayımlanan malzemelerle karşılaştırarak benzer ve farklı yönleri ortaya koymuştur. Tespit ettiği varyantlarda Âşık Abbas'ın doğduğu köy, *Tufargan* değil, "*Duharhan / Tuharhan*" olarak gösterilir. Bizce bilinen Abbas-Gülgez hikâyesinde şiirlerin çoğu, daha ziyade 3-5 dörtlükten ibarettir. Kemali'nin topladığı hikâyede ise, 15, 17, 19 hatta 21 veya daha fazla sayıda dörtlüklerden ibaret şiirler vardır. Buna göre, hikâyenin hacmi bilinen hikâyelerin hacminden kat kat fazladır. Bu sadece Abbas-Gülgez hikâyesinde değil, *Şah İsmail*, *Âşık Garib*, *Tahir Mirze*, *Aslı-Kerem* ve diğer hikâyelerde de bu şekildedir.

Kemali'nin tespit ettiği hikâyelerin önemlileri şunlardır:

Duharhanlı Abbas, *Şah İsmail*, *Âşık Garib* ile *Şahsenem*, *Tahir Mirze-Zöhre*, *Eslî-Kerem*, *Hasta Kasım*, *Mahmut ile Nigâr*, *Kelbi-Hurizad*, *Me'sum-Efruz*, *Han Esker Mehribub*, *Hemrah-Servinaz*, *Mehemmed-Peri*, *Behram-Gülendam*, *Seydi-Peri*, *Seyyad-Sadat*, *Ferhad-Gülşad*, *Ferşad-Gülşad*, *Kurbani-Peri*, *Necef-Mahcemal*, *Verka-Gülşen*, *Vanlı Göyçek*, *Hesret*, *Selim-Şemsi*, *Siyamek-Süsen*, *Şirin-Birçek*, *Behmen-Kuçuk*, *Leyli-Mecnun*, *Hüsrev-Senem* vs.

Türk kültürü içerisinde önemli bir yere sahip olan Köroğlu destanı hemen hemen bütün Türk boylarının dikkatini çekmiş, bu sahada çok sayıda çalışmalar ortaya konulmuştur. Ali Kemali de bu konuda kayıtsız kalmamış, Save ve Gaşgay'da yaşayan Türklerden Köroğlu'nun on iki kolunu tespit etmiştir. Onun Köroğlu ile ilgili çalışmaları ayrı bir makale konusudur.

Halk edebiyatı ürünleri içerisinde zikredilen tapmacalar (bilmece), atasözleri, yırlar (bayatlar / maniler), sölcekler (nağıllar /

masallar) gibi türler üzerinde de Kemali'nin kayda değer çalışmaları vardır.

Kendisi bir hukukçu olduğu halde, bir halkbilimcinin de üstünde bu derecede çalışmalar gerçekleştirmesi takdire şayan bir harekettir. Öyleki, bir araştırma merkezinin yapabileceği işi tek başına gerçekleştirmiştir. Bu, ilk bakışta inandırıcı görülmez. Türklük sevdalısı bu idealist insanın Tahran'da ölümü münasebetiyle, yakın arkadaşı Hüseyin Mehmethani Güneyli'nin hazırladığı kitapçıkta bu konuya açıklık getirilmiştir.

"Bu aktarışlar bir yıl- iki yıl yok, otuz yıldan artık devam edir; neticede tekçe Telimhan yok, onlarca şairin itip-batmakta olan şiirlerini ve folklorik eserler toplamağa muvaffak olur. Onların bir sırasını ağızlardan toplayır, bazısını da el yazmalarda, tökülüp dağılmakta olan eski beyazlarda tapır. Beyazların bazısı okunaklı olsa da, bir çoğu karmakarışık, okunması çetin olan yazılardır. Onların bir sırasını, karşılıksız elde edebilmişse de çoğuna ağır pullar vermeye mecbur olmuştur. Habele aykırı adamlara pul maşın verip edebî materyalleri toplamağa göndermesi de az olmamıştı. Başta Telimhan olarak edebî eserler toplamak için başvurduğu kent ve şehirlerin adları o kadar çoktur ki, onları bir kitap gibi çap ve neşr etmek olur." (Güneyli, 1996, 14-15.

Ne acı ki, bu kadar zengin malzeme toplayan Kemali, sağlığında yalnız bir kitap yayımlayabilmiştir. Bu, Ekberhan Rezzaki'ye ait şiir kitabı olup, 1989'da Tahran'da yayımlanmıştır.

Dileğimiz şu anda Tahran'da ailesinde bulunan Ali Kemali'nin arşivinin edebiyatımıza kazandırılmasıdır. Böylelikle hem kültürümüz ve edebiyatımız zenginleşecek, bazı karanlık noktalar aydınlığa kavuşacak, hem de onun aziz ruhu şad edilecektir.

Kaynakça:

GÜNEYLİ, H[üseyin] M[ehmethani] *Rehmetlik Eli Kemali Heyat ve Yaradıcılığı*, [Tahran], Şemsî 1375 (1996), 22 s.